

Tomasz Szyszlak

Subetnosy zagrożeniem dla superetnosu. Modele poskramiania mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej

Abstrakt

Celem artykułu jest poszerzenie wiedzy na temat mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej. Przedmiot zainteresowania stanowi charakterystyka Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków jako potencjalnego zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa. W pracy zostaną omówione modele poskramiania tychże mniejszości, pod którym to pojęciem rozumieć należy *zmuszenie do posłuszeństwa*, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego. Wyodrębniono modele poskramiania poprzez podziały, poskramiania poprzez sekurytyzację oraz poskramiania poprzez zachwianie tożsamości.

Słowa kluczowe: Kozacy, Pomorcy, Syberyjczycy, mniejszości regionalne, bezpieczeństwo, Rosja

Wstęp

Federacja Rosyjska jest państwem zajmującym powierzchnię 17,1 mln km², co stanowi 11,46% powierzchni lądowej Ziemi, obejmującym aktualnie dziewięć stref czasowych. Według danych ostatniego spisu powszechnego kraj zamieszkuje 147,2 mln osób, z czego 105,6 mln osób deklarujących narodowość rosyjską. Rosjanie zamieszkują całe terytorium państwa, stąd też abstrakcją byłoby ich uznanie za monolit. Z pomocą w tym zakresie przychodzi siatka pojęciowa zaproponowana przez radzieckich i rosyjskich naukowców – w dużej części odmienna od nomenklatury znanej z naszego kręgu cywilizacyjnego – do której należą terminy „superetnos” i „subetnos”.

Nasz północny sąsiad należy do państw, w których istnieje pojęcie narodu konstytucyjnego, czyli kategoria narodu politycznego/obywatelskiego. Rosyjska ustawa zasadnicza z grudnia 1993 r. wprowadziła w preambule oraz w głównym tekście dokumentu termin „lud wielonarodowy”, który jest suwerenem. Rozwinięcie tegoż terminu odnajdziemy m.in. w zatwierdzonej w grudniu 2012 r. przez prezydenta Władimira Putina Strategii polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej do 2025 r. w p. 11:

Państwo rosyjskie powstało jako wspólnota narodów, której kręgosłupem w ujęciu historycznym był naród rosyjski. Dzięki jednoczącej roli narodu rosyjskiego, wielowiekowej współpracy międzykulturowej i międzyetnicznej, na historycznym terytorium państwa rosyjskiego ukształtowała się wyjątkowa w swej różnorodności wspólnota kulturowa i duchowa szeregu narodów. Współczesne państwo rosyjskie łączy wspólny kod kulturowy (cywilizacyjny), oparty na zachowaniu i rozwoju rosyjskiej kultury i języka oraz dziedzictwa historycznego i kulturowego wszystkich narodów Rosji, który charakteryzuje się szczególnym pragnieniem prawdy i sprawiedliwości, szacunkiem dla oryginalnych tradycji narodów zamieszkujących Rosję oraz zdolnością do integracji ich najlepszych osiągnięć we wspólną rosyjską kulturę¹.

Pomimo że wśród zadań polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej znalazło się *stwarzanie obywatelom warunków do wolnego określenia swojej przynależności narodowej* (p. 21b zdanie drugie), to jednak wydzwięk całego dokumentu jest taki, że nie ma przyzwolenia na tworzenie nowych i redefiniowanie starych wspólnot etnicznych, gdyż celem Strategii jest *zachowanie etnokulturowej oryginalności narodów żyjących w państwie* (p. 2)². Wszelkie tego rodzaju próby mogą zostać zakwalifikowane jako przejawy ekstremizmu i zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie modeli poskramiania żyjących w Rosji mniejszości regionalnych. Zdecydowano się na zastosowanie jednej z jakościowych metod badawczych, a mianowicie studium przypadku trzech grup, które – według powszechnej opinii – są uważane za część narodu rosyjskiego jako wspólnoty etnicznej: Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków. W sposób adekwatny skonstruowano strukturę pracy. Postawiono hipotezę badawczą, zgodnie z którą bez względu na charakter i rozmiar wspólnot regionalnych władze państwowe

¹ Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года (утверждена Указом Президента РФ № 1666), 19 XII 2012, <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70184810/> (6 III 2023).

² Ibidem.

³ Zob. także: Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента РФ № 400), 2 VII 2021, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046> (6 III 2023).

uważają je za potencjalne niebezpieczeństwo i podejmują działania w celu ich poskromienia. Poskromienie jest rozumiane jako *zmuszenie do posłuszeństwa*, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego.

Pojęcia „superetnos”, „subetnos”, „mniejszość regionalna”

Pojęcie „superetnos” wprowadził Lew Gumilow, piewca idei eurazjatyizmu. Jego teoria etnogenezy, charakteryzująca proces rozwoju etnosów, przedstawia określone wspólnoty etniczne jako jednostki przechodzące przez identyczne stadia rozwoju w podobnym czasie. Największe spośród analizowanych struktur Gumilow nazwał superetnosami, a wśród nich wyróżnił romano-germański, eurazjatycki i muzułmański. Superetnosy podzielił na etnosy (np. w ramach eurazjatyckiego – wielkoruski czy ukraiński), a te z kolei na subetnosy – najmniejsze „całości” etniczne, różniące się pomiędzy sobą stereotypem zachowań, językiem czy religią. Superetnosy występują na obszarach o podobnych cechach geograficznych i klimatycznych, zbliżonej roślinności, ukształtowaniu terenu, co ma wpływ na ich charakter⁴. Każdy tworzy własne tradycje i wartości, a tylko w nielicznych wypadkach można mówić o zapożyczeniu pewnych idei, lecz przede wszystkim pomiędzy bliskimi sobie etnosami w ramach superetnosów. Również własne tradycje wytworzył powstały z „przyjaźni lasu, czyli de facto słowiańsko-ugrofińskiej Rusi, ze stepem” superetnos eurazjatycki (rosyjski), który dzieli się na etnosy: białoruski, małorosyjsko-kozacki, karelski, huculski, tatarski, żyriański, mordwiński i czeremiski⁵.

Z kolei termin „subetnos” rozpropagował etnograf Julian Bromlej, twórca hierarchii wspólnot etnicznych. Hierarchia ta ma cztery poziomy, a grupa etniczna może występować w kolejności jako: 1) podstawowa wspólnota etniczna; 2) jednostka mikroetniczna; 3) subetnos; 4) wspólnota makroetniczna. Subetnosem jest taka wspólnota etniczna, w której cechy etniczne wyrażone są z mniejszą intensywnością, aniżeli w podstawowej wspólnotce etnicznej, czyli w grupie etnicznej sensu largo. Pochodzenie takich wspólnot jest zróżnicowane, a mogą nimi być zarówno byłe etnosy, tracące charakter podstawowych wspólnot etnicznych, podając za przykład Kozaków Dońskich, jak również grupy rasowe, jak choćby Murzyni w Stanach Zjednoczonych, czy też społeczności żyjące na pograniczach – Tyrolczycy czy Mazurzy.

⁴ I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001, s. 158.

⁵ K. Blecharczyk, *Cywilizacja rosyjska w perspektywie eurazjatyckiej*, „Forum Socjologiczne” 2014, nr 5, s. 143.

Jakaś grupa ludzi stanowi przeto wspólnotę subetniczną dzięki najroźnorodniejszym czynnikom determinującym jej odrębność: pochodzenie, kultura, gospodarka, struktura administracyjna, miejsce zamieszkania bądź rasa. Jak się wydaje, taka wspólnota nie rozwine się w homogenicznym, prostym etnosie, lecz prawdopodobnie w narodzie, i to będącym w stanie się wewnętrznie różnicować, nie tracąc przy tym tożsamości⁶.

Według Bromleja każdy człowiek ma swoje miejsce w strukturze etnicznej, w której może być jednocześnie częścią podstawowej wspólnoty etnicznej (Rosjanin), subetnosu (Kozak Doński) i wspólnoty makroetnicznej (Słowianin).

Ostatni z terminów wprowadzanych w niniejszym podrozdziale – „mniejszość regionalna”, nie ma pochodzenia rosyjskiego, a zachodnioeuropejskie. Z jednej strony możemy go potraktować przez analogię z treścią Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych, której Federacja Rosyjska jest stroną. Tam „języki regionalne lub mniejszościowe” zostały scharakteryzowane jako języki, które są *tradycyjnie używane na określonym terytorium państwa przez obywateli tego państwa tworzących grupę mniejszą liczebnie od pozostałej części ludności tego państwa*, a także różnią się od oficjalnego języka państwa, przy czym nie są ani jego dialektami, ani językami migrantów (art. 1a)⁷. Zatem mniejszość regionalną – zgodnie z kryterium językowym – można określić jako grupę mniejszą liczebnie od pozostałej ludności tego państwa, której cechą charakterystyczną jest posługiwanie się językiem odmiennym od oficjalnego języka w państwie, nie będąca jednocześnie mniejszością etniczną (narodową). Jej członkowie są częścią jakiejś grupy etnicznej, najczęściej narodu tytularnego w danym państwie. Mniejszość regionalna musi w sposób zwarty zamieszkiwać określony obszar, gdzie przynajmniej lokalnie może stanowić większość mieszkańców, a więc nie może być społecznością diasporalną. To co odróżnia mniejszość regionalną od grupy etnograficznej to większa świadomość odrębności, instytucjonalizacja oraz artykułowanie kwestii społeczno-politycznych.

⁶ G. Pełczyński, *Z problematyki klasyfikacji etnicznej w etnografii radzieckiej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3-4, s. 119-120.

⁷ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r., Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121.

Tabela 1. Subetnosy/mniejszości regionalne w Federacji Rosyjskiej według wyników spisów powszechnych z lat 2002-2021

Subetnos / Mniejszość regionalna	Jednostka administracyjna		Spis powszechny		
			2002	2010	2021
Kozacy	Ogółem		140 028	67 573	50 490
	w tym:	Krasnodarski, kraj	17 542	5261	3212
		Rostowski, obwód	87 492	29 682	21 304
		Wołgogradzki, obwód	20 648	18 452	14 472
Pomorcy	Ogółem		6571	3113	2232
	w tym:	Archangielski, obwód	6295	2015	1318

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав населения по регионам России*, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php (6 III 2023); *Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года в отношении демографических и социально-экономических характеристик отдельных национальностей. Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации*, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Materials/pril2_dok2.xlsx (6 III 2023); *Итоги Всероссийской переписи населения 2020 года. Том 5. Национальный состав и владение языками*, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab1_VPN-2020.xlsx (6 III 2023).

Ze względu na autorytaryzm panujący we współczesnej Rosji nasza wiedza na temat mniejszości regionalnych w tym państwie jest ograniczona. Literatura naukowa niewiele na ten temat wspomina. Ponadto, biorąc pod uwagę kluczowy z punktu widzenia niniejszej pracy problem mniejszości jako zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, przedmiotem analizy są najbardziej znane spośród nich.

Kozacy. Poskromienie poprzez podziały

Szczególne miejsce wśród rosyjskich subetnosów przynależą Kozakom, zwłaszcza dońskim, kubańskim i terskim. Te trzy ostatnie grupy można nazwać mniejszościami regionalnymi, zaś wszystkich Kozaków – subetnosem. Według niektórych opinii, podobnie jak w przypadku Ukraińców, Kozacy mogli dać początek odrębnemu etnosowi, ale proces ten został zahamowany przez komunizm. Eseista i krytyk literacki Kyrył Ankuudinow na łamach „Ruskiego Żurnała” rekapitułuje, że *Kozacy to naród z przerwana etnogenezą, który przestał być narodem i stał się strukturą społeczną w ramach narodu rosyjskiego*⁸. Przyglądając się ich XX-wiecznej historii można zauważyć mniej lub bardziej trwałe próby podkre-

⁸ К. Анкудинов, А. Карасёв, *Казакки: народ или социальная структура*, „Русский Журнал”, 20 X 2011.

ślania kozackiej odrębności: w okresie po rewolucji październikowej w latach 1918-1920 funkcjonowała niepodległa Republika Dońska, w czasach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Kozacy wiązali nadzieje na niezależność z hitlerowskimi Niemcami⁹, zaś na przełomie lat 80. i 90. XX w. w ramach tzw. parady suwerenności utworzono republiki kozackie w południowej części Rosji, których władze żądały uznania za pełnoprawne podmioty federacji¹⁰. W pierwszych latach po upadku ZSRR, wychodząc naprzeciw prośbom przedstawicieli ruchów na rzecz odrodzenia kozactwa, na Kozaków rozciągnięto przepisy o rehabilitacji narodów represjonowanych przez reżim komunistyczny, definiując ich jako „historycznie ukształtowaną wspólnotę kulturowo-etniczną”¹¹. Niemniej już kilka lat później w oficjalnym dyskursie – prawdopodobnie w obawie przed ewentualnym separatyzmem i zamachem na integralność narodu rosyjskiego – zaczęto odrzucać tezę o odrębności etnicznej Kozaków. Zaczęły pojawiać się paramilitarne organizacje kozackie ściśle powiązane z Kremlem, wypełniając lukę w niewydolnym systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej. Liczbę ich członków ocenia się na kilkaset tysięcy¹².

Według danych zebranych w czasie ostatniego spisu powszechnego w Rosji mieszkało 50,5 tys. osób określających się w sensie etnicznym jako „Kozacy”, autorytatywnie zaliczonych przez służby statystyczne do kategorii „Rosjanie”. Spośród nich 21,3 tys. zamieszkiwało obwód rostowski, 14,5 tys. obwód wołgogradzki, 3,2 tys. Kraj Krasnodarski, 1,2 tys. Moskwę, 1,1 tys. Kraj Stawropolski i 1 tys. obwód moskiewski. Warto zauważyć, że do kategorii „Kozacy” zaliczono Kozaków zaporoskich, raczej powszechnie kojarzonych z ukraińskością, zaś Kozaków deklarujących posługiwanie się językiem ukraińskim zakwalifikowano jako Ukraińców.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. ukazało się szereg dokumentów organizacji kozackich, w których wspomina się o Kozakach jako o odrębnym narodzie. Przykładowo w opublikowanej 30 XI 1990 r. przez Związek Kozaków w Krasnodarze Deklaracji kozactwa Rosji zapisano, że *naszym głównym celem jest duchowe, kulturowe i gospodarcze odrodzenie niezależnego narodu, którego korzenie, ściśle splecione z losami Słowian i niektórych ludów północnego Kaukazu, sięgają czasów sta-*

⁹ Por. A. Szymanowicz, *Kozackie formacje w służbie III Rzeszy*, „Wschodnioznawstwo” 2018.

¹⁰ Pojęcie „parada suwerenności” („парад суверенитетов”) odnosi się do całej serii deklaracji suwerenności, ogłaszanych przez poszczególne republiki związkowe, podmioty w ich ramach, nowe twory wcześniej nie istniejące (np. Nadnistrzańska Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka), które na przełomie lat 80. i 90. XX w. zaczęły podkreślać prymat miejscowego prawa ustrojowego (konstytucji) nad konstytucją związkową i/lub republikańską.

¹¹ Указ Президента Российской Федерации № 632 О мерах по реализации закона Российской Федерации „О реабилитации репрессированных народов” в отношении казачества, 15 VI 1992, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1520> (6 III 2023).

¹² T. Szyszlak, *Korporacja subetnosem inspirowana. Kozacy rejestrowi w systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022, s. 318-319.

rożytnych¹³. Dla etnicznego wymiaru ruchu kozackiego kluczowe znaczenie miało wydanie przez prezydenta Borysa Jelcyna 15 VI 1992 r. dekretu O środkach w celu wykonania ustawy Federacji Rosyjskiej „O rehabilitacji ludów represjonowanych” w stosunku do Kozaków, w którym postanowiono *potępić partyjno-państwową politykę represji, samowoli i bezprawia wobec Kozaków i jej poszczególnych przedstawicieli w celu ich* [Kozaków – przyp. TS] *odbudowy jako historycznie ugruntowanej kulturowej i etnicznej wspólnoty ludzi*¹⁴. Miesiąc później, 16 VII 1992 r. Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej na podstawie deklaracji Rady Najwyższej ZSRR i norm prawa międzynarodowego przyjęła postanowienie nr 3321-1 O rehabilitacji Kozaków, które uznało wszelkie akty prawne reżimu komunistycznego wymierzone w Kozaków za bezprawne w zakresie, w jakim dotyczą stosowania wobec nich środków represyjnych (art. 1)¹⁵.

Począwszy od połowy lat 90. XX w. funkcjonuje Państwowy Rejestr Stowarzyszeń Kozackich w Federacji Rosyjskiej, których członkowie zobowiązali się wziąć na siebie służbę państwową, w tym m.in. pełniąc służbę w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, Gwardii Narodowej, przy ochronie granicy państwowej, podejmując działania na rzecz zapobiegania i likwidacji sytuacji nadzwyczajnych, likwidacji skutków klęsk żywiołowych, obrony cywilnej i terytorialnej, na rzecz ochrony środowiska, ochrony porządku publicznego i pożarowego¹⁶. Jako pierwsze do Rejestru weszło w 1996 r. Wołżańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie z siedzibą w Samarze. Obecnie Rejestr liczy jedno ogólnorosyjskie i jedenaście regionalnych wojskowych stowarzyszeń kozackich. Stowarzyszenia regionalne wchodzi w skład Ogólnorosyjskiego Wojskowego Stowarzyszenia Kozackiego, a same stanowią organizacje nadrzędne w stosunku do stowarzyszeń chutorowych bądź stanicznych, miejskich i rejonowych. Istnieje również Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Czarnomorskie Wojsko Kozackie”, najmłodsza z organizacji regionalnych, powstała w 2018 r. w wyniku zjednoczenia okręgowych stowarzyszeń kozackich z Krymu i Sewastopola, które według bieżących informacji nie znajduje się w Rejestrze, ale jest członkiem Ogólnorosyjskiego Wojskowego Stowarzyszenia Kozackiego¹⁷. Również atamana Czarnomorskiego Wojska Kozackiego – podobnie jak w przypadku stowarzyszeń regionalnych – wyznaczył

¹³ Декларация казачества России [Краснодар], 30 XI 1990, http://old.nasledie.ru/oborg/2_18/0119/01.htm (6 III 2023).

¹⁴ Указ Президента Российской Федерации № 632...

¹⁵ Постановление № 3321-1 О реабилитации казачества, 16 VII 1992, http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_41127.html (6 III 2023).

¹⁶ T. Szyszlak, *op.cit.*, s. 325-326.

¹⁷ Черноморцы получили Свидетельство о государственной регистрации войска, 22 III 2021, <https://vsko.ru/chernomorczy-poluchili-svidetelstvo-o-gosudarstvennoj-registracziiv-vojska/> (6 III 2023); Черноморское войско, вперед!, b.d.w., <https://vko-chkv.ru/o-vojske/> черноморское-войско-вперед! (6 III 2023); И. Саудабаев, Казаки Севастополя и Крыма официально объединились в Черноморское казачье войско, 20 I 2020, <https://stv92.ru/no>

prezydent federalny, co miało miejsce w marcu 2021 r.¹⁸. Autonomiczny charakter w stosunku do stowarzyszeń regionalnych posiadają stowarzyszenia okręgowe: Niezależny Północno-Zachodni Okręg Kozacki z siedzibą w Sankt Petersburgu i Okręgowe Stowarzyszenie Kozackie „Bałtycki Niezależny Okręg Kozacki – Bałtycki Związek Kozacki” z siedzibą w Królewcu.

Wśród pozostałych organizacji kozackich możemy wskazać takie, których działalność również koncentruje się na problematyce paramilitarnej, wykorzystywane w bieżącej polityce Kremla, ale i takie, które podkreślają aspekty społeczno-kulturowe, w tym etnicznej odrębności Kozaków. Działają one w oparciu o przepisy dotyczące również innych organizacji pozarządowych. Tym samym pozbawione są parasola ochronnego i finansowania ze strony administracji państwowej. W kwietniu 1995 r. Duma Państwowa przyjęła ustawę O organizacjach społecznych, która przewidywała znaną z realiów radzieckich i poradzieckich procedurę przerejestrowania dotychczas funkcjonujących stowarzyszeń w terminie do połowy 1999 r.¹⁹. W ten sposób spośród wszystkich organizacji kozackich dokonano selekcji i wyeliminowano te, z którymi były lub ewentualnie mogły być problemy.

Takiego zdania jest choćby przewodniczący Ogólnokozackiego Centrum Społecznego Aleksandr Dzikowickij, według którego Rejestr powstał tylko po to, aby rozbić Kozaków, zaś Kozakami mogą nazywać się tylko ci, którzy mają kozackich przodków. Kozaków rejestrowych nazywa „opricznikami”, zajmującymi się rekonstrukcją, noszeniem munduru, za co otrzymują określone preferencje. Dzikowickij twierdzi, że wiele spośród osób wywodzących się z rodzin kozackich, przyłącza się do zarejestrowanych stowarzyszeń, którymi się szybko rozczarowują: *W końcu jest to polityka „dziel i rządź” – przeciwstawianie Kozaków reszcie społeczeństwa. Ale zwykli ludzie nie wiedzą, czym różni się „Kozak” od „tzw. Kozaka” i wszystkich wrzucają do jednego wora*²⁰. A to również krytyka władzy, której nie stosują członkowie wojskowych stowarzyszeń kozackich.

Największym stowarzyszeniem kozackim, które nie zostało wpisane do Państwowego Rejestru Stowarzyszeń Kozackich w Federacji Rosyjskiej, jest Związek Kozaków Rosji. Związek powstał pod koniec czerwca 1990 r., podczas obrad pierwszego Wielkiego Kręgu Kozackiego, który przybrał charakter zjazdu

vosti/gorodskie-novosti/kazaki-sevastopolya-i-kryma-ofitsialno-obedinilis-v-chernomorsko-e-kazache-voysko/ (6 III 2023).

¹⁸ Указ Президента Российской Федерации № 130 Об атамане войскового казачьего общества „Черноморское казачье войско”, 5 III 2021, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/46489> (6 III 2023).

¹⁹ Федеральный закон № 82-ФЗ Об общественных объединениях, 19 V 1995, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7877> (6 III 2023).

²⁰ М. Крутов, *Опричники Путина. Кто войдет в казачьи подразделения Росгвардии*, 12 VII 2021, <https://www.svoboda.org/a/oprichniki-putina-kto-vojdet-v-kazachji-podrazdeleniya-rosgvardii/31354522.html> (6 III 2023).

założycielskiego ruchu kozackiego z terenu całego ZSRR. Do kluczowych zadań Związku należą nie tylko działania na rzecz odrodzenia politycznej, historyczno-kulturowej, duchowej i ekonomicznej tożsamości kozactwa, ale i te o charakterze propaństwowym. Związek jest największą organizacją nadrzędną, w stosunku do szeregowych stowarzyszeń kozackich, do której należy nie tylko kilkadziesiąt stowarzyszeń lokalnych z Federacji Rosyjskiej, ale i z zagranicy, np. Związek Kozaków Siedmiorzeczca w Kirgistanie, Południowo-Wschodni Związek Kozaków Siedmiorzeczca w Kazachstanie czy Czarnomorskie Wojsko Kozackie z Nadnadrzeża²¹.

Według Darii Ławrynow, zwolennicy nurtu etnicznego ruchu kozackiego uaktywniają się przede wszystkim w okresie poprzedzającym spisy powszechne. Dekadę temu, w ramach oddolnej inicjatywy „Kozacy-naród” (Козаки-народ) grupa Kozaków zbierała w Internecie podpisy pod listem do prezydentów, najpierw Dmitrija Miedwediewa, a następnie Władimira Putina, z petycją o uznanie Kozaków za narodowość. Warto nadmienić przy tej okazji, iż wspomniana grupa uważa spis powszechny z 2010 r. za sfałszowany. Jak można się dowiedzieć ze stron internetowych inicjatywy, zarówno głowa państwa, jak i jego administracja, właściwie nie odnieśli się do ich żądań, stwierdzając jedynie, iż prawa rdzennych Kozaków są możliwe do zrealizowania w ramach działalności istniejących organizacji kozackich²².

Tabela 2. Wybrane stowarzyszenia kozackie w Federacji Rosyjskiej

Stowarzyszenia	
rejestrowe	nierejestrowe
Irkuckie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Kozackie Centrum Informacyjno-Analityczne (2019)
Jenisejskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Ogólnokozackie Centrum Społeczne (2017)
Kubańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna „Federacja Kozaków Rosji” (2001)
Ogólnorosyjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (2018)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna na rzecz Rozwoju Kozactwa „Związek Kozaków-Żołnierzy Rosji i Zagranicy” (2014)
Orenburskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna „Związek Kozaków Rosji” (1990)

²¹ А.Ю. Соклаков, *Союз казаков России в деле сохранения исторических, культурных и духовных традиций российского казачества*, „Наука. Общество. Оборона” 2014, № 1.

²² D. Ławrynow, *Kozacy – naród, etnos, stan społeczny? Problem tożsamości Kozaków z terytorium Federacji Rosyjskiej (XX–XXI wiek)*, [w:] *Być w mniejszości, być mniejszością*, red. T. Kaczmarek, J. Rażny, Łódź 2019, s. 239-256.

Stowarzyszenia	
rejestrowe	nierejestrowe
Syberyjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Ruch Odrodzonych Stanic (2018)
Terskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Stowarzyszenie Kozaków-Nacjonalistów (1996)
Usuryjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Wolny Ruch Kozacki (2009)
Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Centralne Wojsko Kozackie” (2007)	Związek Organizacji Społecznych „Związek Wojsk Kozackich Rosji i Zagranicy” (1991-2010)
Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Wszechwielkie Wojsko Dońskie” (1997)	
Wołżańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1996)	
Zabajkalskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	

Źródło: opracowanie własne.

Interesująca inicjatywa miała mieć miejsce w 2019 r. Wówczas dwaj Kozacy, Aleksandr Kadanin i Wasyl Sacharow próbowali zorganizować „Narodowy Marsz Kozacki na Moskwę”, pod hasłami „realizacji i ochrony praw represjonowanej kozackiej ludności tubylczej do rehabilitacji politycznej, terytorialnej i kulturowej, naprawy szkód w samorządzie terytorialnym, zgodnie z kozackimi tradycjami historycznymi i ustawodawstwem federalnym”. Żądano również likwidacji wojskowych stowarzyszeń kozackich, obniżenia wieku emerytalnego i uwolnienia więźniów politycznych. Jak nie trudno się domyśleć władze zakazały marszu, a ich inicjatorów aresztowano pod zarzutem organizacji zgromadzenia bez wcześniejszego zgłoszenia²³.

Pomocy. Poskromienie poprzez sekurytyzację

Według danych zebranych w czasie ostatniego spisu powszechnego, w Rosji mieszka 2,2 tys. osób określających się w sensie etnicznym jako „Pomocy”, autorytatywnie zaliczonych przez służby statystyczne do kategorii „Rosjanie”. Spośród nich 1,3 tys. zamieszkuje obwód archangielski, co istotne – z punktu widzenia

²³ В Краснодаре задержали организатора „Казачьего национального марша на Москву” и видеоблогера, 18 VI 2019, <https://ovd.info/express-news/2019/06/18/v-krasnodare-zaderzhali-organizatora-kazachego-nacionalnogo-marsha-na> (6 III 2023); Казачий марш не прошёл, 8 VIII 2019, <https://ngkub.ru/politika/kazachij-marsh-ne-proshel> (6 III 2023).

krytyków pomorskości – większość w metropolii archangielsko-siewierodwińskiej. W żadnym z pozostałych podmiotów Federacji Rosyjskiej ich liczba nie przekroczyła tysiąca osób, a wielkość powyżej 100 osób osiągając jedynie w Sankt Petersburgu (129) i obwodzie murmańskim (106).

O pewnej odrębności Pomorców jako mniejszości regionalnej świadczy fakt życia przez stulecia w izolacji na wybrzeżach Morza Białego, braku doświadczeń jarzma tatarskiego, wchodzenia w pokojowe, a nawet rodzinne relacje z ludnością ugrofińską i samojedzką. Ważnym elementem tożsamości jest dla Pomorców wyznanie – większość z nich to staroobrzędowcy, którzy należą do funkcjonującego także w naszym kraju Pomorskiego Kościoła Staroobrzędowego. Do rangi symbolu ważnego dla Pomorców urosł Klasztor Sołowiecki oraz postać wywodzącego się z regionu Michaiła Łomonosowa.

Wielkie nadzieje na emancypację Pomorcy pokładali w możliwości zaliczenia ich do kategorii „małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej”. Odwołanie do tego terminu znalazło się w art. 69 rosyjskiej ustawy zasadniczej z 1993 r.: *Federacja Rosyjska gwarantuje prawa niewielkich liczebnie narodowości tubylczych, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami i normami prawa międzynarodowego oraz zawartymi przez Federację Rosyjską umowami międzynarodowymi*. W art. 1 ustawy o gwarancjach praw małych ludów tubylczych z 1999 r. kategorię tę zdefiniowano jako żyjące na terytoriach tradycyjnego osadnictwa swoich przodków, zachowujące swój tradycyjny sposób życia, gospodarowania i rzemiosła, liczące nie więcej niż 50 tys. osób w granicach Federacji Rosyjskiej, a także uważające się za odrębne wspólnoty etniczne²⁴. Wykonując zobowiązania wynikające z powyższej ustawy federalnej, w 2000 r. rosyjski rząd ustanowił Rejestr małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej, w skład którego wchodzi obecnie 40 ludów z Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu oraz 7 z innych rosyjskich regionów²⁵. Według danych spisu powszechnego z 2021 r. było ich łącznie blisko ćwierć miliona, z czego najwięcej było Nieńców (49,6 tys.), Abazynów (41,8 tys.) i Ewenków (39,2 tys.).

Wbrew pozorom kategoria „małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej” nie obejmuje wyłącznie grup etnicznych odrębnych od Rosjan. W tym kontekście ciekawym przypadkiem są Kamczadałowie, powszechnie uważani za rosyjską grupę etnograficzną, powstałi w wyniku kontaktów rosyjskich osadników z rdzenną ludnością Dalekiego Wschodu, głównie Itelmenami. Współcześnie w liczbie 2596 zamieszkują Kraj Kamczacki i obwód magadański.

²⁴ Федеральный закон N 82-ФЗ О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации, 30 IV 1999, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22928/ (6 III 2023).

²⁵ Единый перечень коренных малочисленных народов Российской Федерации (утв. постановлением Правительства РФ N 255), 24 III 2000 (с изменениями и дополнениями от: 13 X 2008, 18 V 2010, 17 VI 2010, 2 IX 2010, 26 XII 2011, 25 VIII 2015, 18 XII 2021), https://base.garant.ru/181870/#block_1000 (6 III 2023).

Aby znaleźć się w Rejestrze w stosunku do danej społeczności musi zostać wydana ekspertyza i wobec Pomorców taka pozytywna ekspertyza – na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego – została przygotowana przez prof. Jurija Szabajewa z Instytutu Języka, Literatury i Historii Komi Rosyjskiej Akademii Nauk, z akceptacją prof. Walerija Tiszkowa – dyrektora Instytutu Etnologii i Antropologii Rosyjskiej Akademii Nauk. W dokumencie datowanym na 2011 r. można było przeczytać:

Uważamy, że w niedalekiej przyszłości niezwykle potrzebne jest rozstrzygnięcie kwestii nadania Pomorcom, stanowiącym specyficzną grupę etnograficzną Rosjan, statusu małego ludu tubylczego. Podjęcie tej decyzji podyktowane jest kilkoma istotnymi okolicznościami:

1. Pomorcy są kulturową i „statystyczną rzeczywistością”, gdyż etnonim „Pomorze” jest odnotowywany podczas spisów ludności i badań etnograficzno-socjologicznych. Tożsamość pomorska (w różnych wariantach) jest dość stabilna, a znaczna część ludności, określająca się jako Pomorcy, zajmuje się tradycyjnymi rodzajami działalności gospodarczej (rybołówstwo i myślistwo).
2. Władze regionalne i organizacje publiczne wielokrotnie zwracały się z apelem o nadanie Pomorcom statusu ludności tubylczej Północy, apele te powinny być wspierane, gdyż selektywne stosowanie statusu, czyli wykorzystywanie go wyłącznie do udzielania preferencji mniejszościom kulturowym, byłoby sprzeczne z konstytucyjną normą głoszącą równość wszystkich obywateli Federacji Rosyjskiej.
3. Niektórzy liderzy organizacji etnicznych ludności tubylczych Północy próbują przeciwstawić Rosjan niedominującym grupom etnicznym, a ukształtowana dzisiaj hierarchia grup etnicznych dostarcza im dodatkowych argumentów za tworzeniem dystansu kulturowego między Rosjanami a innymi grupami etnicznymi w regionie arktycznym i subarktycznym. Dlatego nadanie Pomorcom pożądanego statusu stworzy pewną równowagę interesów i ograniczy wzrost radykalnych nastrojów wśród upolitycznionych liderów mniejszości.
4. Nadanie Pomorcom specjalnego statusu i przyznanie im pewnych preferencji w korzystaniu z zasobów biologicznych zatrzyma degradację wsi/osiedli pomorskich nad brzegami Morza Białego i Barentsa, zatrzyma proces wyludniania się terytorium, które ma status strefy przygranicznej, co oznacza, że takie działanie w pewien sposób wzmocni jego bezpieczeństwo i zademonstruje rosyjską obecność w regionie.
5. Zaostrzenie rywalizacji w rejonie Arktyki oraz spory o przynależność wód Arktyki i prawa do korzystania z ich potencjalnych zasobów wymagają aktywnego włączenia argumentacji historycznej w dyskurs polityczno-prawny. Pomorcy, którzy od wielu stuleci zajmują się rybołówstwem w basenie arktycznym, uzyskawszy status ludu tubylczego, będą dodatkowym argumentem, który powinien przekonać organizacje międzynarodowe do preferowania miejsca Rosji w stosunku do innych pretendentów do spornych obszarów morskich²⁶.

²⁶ *Поморский вопрос: приложения, документы, проекты*, „Арктика и Север” 2012, № 7.

Za nadaniem Pomorcom statusu małego ludu tubylczego lobbowały władze lokalne, stowarzyszenia, uczelnie wyższe, ale na skutek procesu ich sekurytyzacji emancypacja tejże mniejszości regionalnej uległa zawieszeniu. W naukach o bezpieczeństwie sekurytyzacją nazywamy intersubiektywny proces włączania bądź wyłączenia niektórych zagadnień do/ze sfery bezpieczeństwa. Jak zauważa Elżbieta Szyszlak,

mniejszości mają stwarzać ryzyko dla przetrwania państwa, narodu dominującego, religii „narodowej”, języka, wartości itd. (...) Proces sekurytyzacji mniejszości może mieć miejsce zarówno na poziomie dyskursu publicznego, jak i w przyjmowaniu konkretnych rozwiązań i podejmowaniu działań, zarówno na gruncie ogólnokrajowym, jak i lokalnym²⁷.

W rosyjskim dyskursie kwestię Pomorców jako zagrożenie dla żywotnych interesów naszego północnego sąsiada datuje się od 2000 r., kiedy taka grupa etniczna pojawiła się w wynikach spisu powszechnego, a wraz z tym faktem jej członkowie zaczęli dążyć do uregulowania statusu tejże społeczności. Proces narodotwórczy zaczęto nazywać „archangielską intrygą”. Podkreślano przede wszystkim, że jest to przykład inżynierii etnicznej, opartej na falsyfikacji i manipulacji faktami historycznymi, zwracano uwagę na geopolityczny wymiar pomorskości oraz to, że na ewentualnym nadaniu Pomorcom statusu małego ludu tubylczego zyskają przede wszystkim Norwegowie, krytykowano organizowane wspólnie z Norwegami zjazdy Pomorców, stąd epitet „piątej kolumny”, ukazywano antyrosyjski charakter ruchu, dążenie do rozpatrywania Pomorców jako części świata ugrofińskiego i osłabienia żywiołu rosyjskiego²⁸.

W tym ostatnim kontekście wspomnieć należy o sprawie Iwana Moisiejewa, który obok Anatolija Jefremowa – pierwszego gubernatora obwodu archangielskiego i Władimira Bułatowa – rektora Państwowego Uniwersytetu Pomorskiego, należał do awangardy najzagorzalszych propagatorów oparcia tożsamości regionalnej na pomorskości. Dzięki nim w miejskiej przestrzeni Archangielska pojawiły się instytucje kultury, hotele, restauracje czy sklepy, których nazwy nawiązują do pomorskości. W strukturach uniwersytetu powstał Pomorski Instytut Małych Ludów Tubylczych Północy, mający stanowić centrum badań nad pomorskością. Po kilku dekadach powrócono do organizacji znanego od XVI w. Jarmarku Świętej Małgorzaty²⁹. Władze regionu współfinansowały obchody Pomorskiego

²⁷ E. Szyszlak, *Sekurytyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Polityka etniczna. Teorie – koncepcje – wyzwania*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015, s. 106.

²⁸ Пор. Д. Семушин, *Поморье и поморы: структура одного исторического мифа*, „Арктика и Север” 2012, № 7.

²⁹ Н.В. Вехов, *Старинные ярмарки Архангельской губернии*, „Московский журнал” 2004, № 11, s. 43-49.

Nowego Roku – 14 IX, co w części mediów zostało nazwane wspieraniem *neopogańskich świąt pseudoetnicznej sekty*³⁰. Zaczęto wspominać również o koncepcjach zjednoczenia obwodów archangielskiego, murmańskiego, Nienieckiego Okręgu Autonomicznego oraz Republiki Komi w jeden nowy podmiot Federacji Rosyjskiej pod nazwą Kraj Pomorski, czy nawet autonomicznej Republiki Pomorskiej, choć akurat ta wizja znana jest od przełomu lat 80. i 90. XX w. Główną rolę w tym procesie odgrywała istniejąca w latach 2004-2018 Narodowo-Kulturalna Autonomia Pomorców Obwodu Archangielskiego³¹.

Na początku 2012 r. Mojsiejew skierował list otwarty do premiera Władimira Putina, w którym zwracał uwagę, że Pomorcom faktycznie zakazano zajmowania się tradycyjnym rybołówstwem, a to dlatego, że nie znajdują się we wspomnianym wcześniej Rejestrze. Brakiem Pomorców w Rejestrze tłumaczył również nakaz zamknięcia dwóch pomorskich wspólnot terytorialno-sąsiedzkich, który został wydany przez władze sądownicze w 2011 r.³²

W 2012 r. Federalna Służba Bezpieczeństwa (dalej: FSB) zakończyła działania dochodzeniowo-śledcze wobec Mojsiejewa, w wyniku których postawiono mu zarzuty z art. 275 i 282 kodeksu karnego. W pierwszym przypadku chodzi o zdradę państwa (zagrożenie karą pozbawienia wolności do lat 20), mając na uwadze ścisłe kontakty Mojsiejewa z Norwegami, w drugim – nawoływanie do nienawiści etnicznej. Według materiałów sprawy karnej, w nocy 1 IV 2012 r. dwóch pracowników Państwowego Uniwersytetu Pomorskiego – Iwan Mojsiejew i drugi, którego nazwisko nie zostało podane do publicznej wiadomości, będący przeciwnikiem „pomorskości”, na forum internetowym wymieniało się opiniami na temat artykułu miejscowego dziennikarza Anatolija Bednowa „Pomorze w świecie eurazjatyckim”, w którym omówiono idee regionalizmu. Adwersarz Mojsiejewa, krytykując Bednowa, zwrócił się do wszystkich Pomorców: *Pomorcy! Uspokójcie się! Nas jest 1,2 mln w obwodzie archangielskim, was – tylko 2 tys. Autor artykułu i jego przyjaciele mają urojenia wielkościowe. (...) Nie pozwolimy przywódcom Pomorców na oderwanie regionu od cywilizacji rosyjskiej. Kilka godzin później pod tym postem pojawiła się zwięzła odpowiedź: Co zamierzasz z nami zrobić? Was jest milion bydła, nas – dwa tysiące ludzi.* Właśnie tę krótką frazę, która zgodnie z wynikami śledztwa została wysłana z komputera Mojsiejewa, redaktor serwisu „Echo Północy” przekazał FSB z podejrzeniem podżegania do nienawiści wobec Rosjan. Ponadto na polecenie FSB ekspert z zakresu językoznawstwa przeprowa-

³⁰ Дмитрий Семушин: Архангельская администрация финансировала псевдоэтнический праздник неоязыческой секты, 17 IX 2013, <https://regnum.ru/article/1708410> (6 III 2023).

³¹ Архангельская Региональная Общественная Организация Национально-Культурная Автономия Поморов Архангельской Области, 2 III 2022, <https://companies.rbc.ru/id/1042902600366-arhangel'skaya-regional'naya-obschestvennaya-organizatsiya-natsionalno-kulturnaya-avtonomiya-pomorov-arhangel'skoj-oblasti/> (6 III 2023).

³² *Неединая Россия. Доклады по этнополитике*, ред. М. Ремизов, Москва 2015, s. 438.

dził analizę i stwierdził, że słowo „bydło” należy rozumieć jako Rosjanie. Wezwany do złożenia wyjaśnień przez FSB adwersarz Mojsiejewa również zaznaczył, że stwierdzenie dotyczące bydła obraziło go jako Rosjanina. Ujawnili się także inni poszkodowani. Wywiązała się internetowa dyskusja, obfitująca w inne, bardziej obraźliwe stwierdzenia, ale nie stały się one przedmiotem operacji dochodzeniowo-śledczej.

Ostatecznie Mojsiejewowi nie udało się udowodnić winy z art. 275 kodeksu karnego, natomiast z art. 282 w marcu 2013 r. sąd skazał aktywistę na grzywnę 100 tys. RUB. Na początku 2022 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że wyrok wydany na Mojsiejewa był niezgodny z prawem, a także nakazał wypłatę mu 7,5 tys. EUR tytułem zadośćuczynienia za straty moralne i 1,3 tys. EUR tytułem zwrotu niesłusznie zapłaconej grzywny³³.

Syberyjczycy.

Poskromienie poprzez zachwianie tożsamości

Cechami odróżniającymi Syberyjczyków od dwóch scharakteryzowanych powyżej mniejszości regionalnych jest z jednej strony brak wyraźnego aspektu etnicznego ruchu, z drugiej strony ogromne terytorium, które uznają oni za swoją ojczyznę. To co łączy Syberyjczyków z Kozakami to tradycje niepodległościowe z okresu wojny domowej związanej z rewolucją październikową, a także istnienie dość silnej emigracji politycznej, mniej więcej do połowy ubiegłego stulecia. Genezy kształtowania się tożsamości regionalnej można doszukiwać się już w początkowym okresie podboju ziem syberyjskich przez Rosję. Ze względu na obszar, trudne warunki klimatyczne, władza państwowa nigdy nie była tu tak silna jak w europejskiej części imperium carów. Kluczowymi dla tożsamości syberyjskiej czynnikami stały się liberalniejszy status chłopów, silniejsza pozycja Kozaków, aniżeli w innych regionach kraju, brak dziedzicznej szlachty, wobec czego w pewnym stopniu pozycję elity uzyskiwali miejscowi kupcy, a także wielowiekowy status kolonii karnej, do której zsyłano również i Polaków, pierwszymi zaś byli konfederaci barscy³⁴.

Publikowane wyniki rosyjskich spisów powszechnych nie dostarczają danych liczbowych dotyczących osób, które w rubryce „narodowość” zadeklarowały, że utożsamiają się w mniejszym lub większym stopniu z Syberyjczykami. W związku

³³ T. Nilsen, *European court rules Russia violated Arkhangelsk activist's rights*, 3 III 2022, <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2022/03/european-court-rules-russia-violated-arkhangelsk-activists-rights> (6 III 2023).

³⁴ Por. W. Bączkowski, *Syberia czeka na swojego Waszyngtona*, [w:] idem, *Frontem do historii: pisma prometejskie*, Warszawa 2022; D. Góra, *Regionalizm i separatyzm syberyjski*, [w:] *Ruchy separatystyczne*, red. M. Marczewska-Rytko, M. Pomarański, Lublin 2019.

z czym, głównie w prasie lokalnej, pojawiały się spekulacje, że takich osób jest od 100 tys. do 4 mln³⁵. Podczas ostatniego spisu powszechnego w 2021 r. takie odpowiedzi padły w 55 z 85 podmiotów Federacji Rosyjskiej. W tym kontekście warto dodać, że w 29 podmiotach Federacji Rosyjskiej znaleźli się respondenci uważający się za Jakutian, a więc członków grupy etnograficznej czy subetnicznej, powstałej w XVIII w. w dorzeczu Leny w wyniku mieszania się pierwszych rosyjskich osadników z Jakutami. Co ciekawe, deklaracje narodowości syberyjskiej i jakutiańskiej padły nie tylko na obszarze Syberii, ale choćby na okupowanych Krymie czy w Sewastopolu³⁶.

Według bliskiego Kremlowi Aleksandra Dugina, na Syberii zachowała się najbardziej oryginalna kultura eurazjatycka, z kolei Moskwa dawno utraciła swoją wyjątkowość. To właśnie Syberia stanowi najpoważniejszą konkurencję dla cywilizacji oceanicznej, antyrosyjskiej³⁷. Pogląd ten podziela Kreml. Nie ma więc mowy, aby władze rosyjskie zgodziły się na tworzenie tożsamości, która potencjalnie mogłaby zagrozić integralności narodu rosyjskiego.

Idea regionalizmu syberyjskiego odrodziła się na przełomie lat 80. i 90. XX w. Już w czerwcu 1990 r. powstała Syberyjska Partia Narodowa. Rok później w Tomsku powstała Partia Niezależności Syberii, która oprócz niepodległości domagała się od Moskwy odszkodowania za lata kolonialnego wyzysku. W związku z brakiem poparcia społecznego ugrupowanie uległo samorozwiązaniu. Również w 1991 r. w Permie wydrukowano nakład franka uralskiego – waluty postulowanej Republiki Uralskiej, a więc państwa na pograniczu Europy i Azji, które nigdy formalnie nie powstało. W marcu 1992 r. miał miejsce Zjazd Deputowanych Ludowych Syberii, na którym padły propozycje utworzenia Republiki Syberyjskiej w składzie państwa rosyjskiego, a nawet niepodległości nowego podmiotu. Zaczęły powstawać nowe organizacje społeczne, kulturowe i polityczne, m.in. Armia Wyzwolenia Syberii (1998)³⁸, Partia Syberyjska (1997), Porozumienie Syberyjskie (1993), Wolność Syberii (2006), które na sztandarach niosły idee autonomii syberyjskiej z szerokimi uprawnieniami administracyjnymi, ustawodawczymi, a przede wszystkim podatkowymi, strukturalizowania języka syberyjskiego na bazie miejscowych dialektów rosyjskich, propagowania literatury w języku syberyjskim, jak również pozostawiania większej części dochodów związanych z działalnością wydobywcą surowców w regionie³⁹.

³⁵ Д. Терентьев, *Москва еще спит. Экономические мотивы пришли на смену национальным*, „Аргументы недели” 2012, № 36 (328), s. 4.

³⁶ *Итоги Всероссийской переписи населения 2020 года...*

³⁷ K. Blecharczyk, *op.cit.*, s. 146.

³⁸ Pod naciskiem FSB ugrupowanie zostało przekształcone w Regionalną Alternatywę Syberii.

³⁹ А.В. Сушко, *Исторические идеи и политические практики сибирского сепаратизма*, „Вестник Томского государственного университета” 2018, № 426, s. 197-203.

Wewnątrz ruchu syberyjskiego daje się zauważyć istotne różnice w interpretacji zagadnień tożsamości. W zachodnich regionach (Omsk, Tiumeń) postawiono na dogłębne studiowanie lokalnej historii. W Omsku często odbywają się festiwale kulturowe. Tomsk i Irkuck były miejscami akcji politycznych i marszów pod separatystycznymi biało-zielonymi flagami. W Nowosybirsku sławą obrosła działalność artystyczna Artema Łoskutowa i jego instalacje, na czele z groteskową flagą „Stanów Zjednoczonych Syberii”, stworzoną na wzór amerykańskiej, tyle że czerwone pasy zastąpiono zielonymi⁴⁰.

Wydaje się, że ruch syberyjski nie może wypłynąć na szerokie wody ze względu na działania władz rosyjskich dążących do zachwiania tożsamości. Mogą się one objawiać nie tylko pod postacią aktów przemocy, ale i nacisków administracyjno-prawnych. Wystarczy wspomnieć, że dla zwolenników utworzenia Republiki Syberyjskiej niezaprzeczalnym dowodem na to jest istnienie w azjatyckiej części kraju 27 podmiotów konstruujących federację (republik, krajów, obwodów, w tym Żydowskiego Obwodu Autonomicznego, okręgów autonomicznych), wchodzących w skład trzech okręgów federalnych: dalekowschodniego, syberyjskiego i uralskiego. Oczywiście wykorzystywany jest również argument, że ruch separatystyczny jest wspierany przez obce mocarstwa (zwłaszcza Stany Zjednoczone Ameryki), dla których kluczowym celem jest dekompozycja Federacji Rosyjskiej⁴¹.

Symbolicznym stał się również casus Marszu na rzecz Federalizacji Syberii, zaplanowanego w Nowosybirsku na 17 VIII 2014 r. Na początku miesiąca FSB, działając na polecenie Prokuratury Generalnej, zablokowała profile Marszu i jego inicjatora, Artema Łoskutowa na VKontakte, a także ostrzegła o możliwym zamknięciu wszelkich mediów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, które rozpowszechniały informacje o tym wydarzeniu. Jako jedyny sprzeciwił się temu rosyjski serwis BBC, który wcześniej opublikował wywiad z Łoskutowem, w wyniku czego rosyjski regulator rynku medialnego – Federalna Służba ds. Nadzoru w Sferze Łączności, Technologii Informacyjnych i Komunikacji Masowej, nałożył na BBC sankcję w postaci ograniczenia dostępu na terytorium Federacji Rosyjskiej⁴². Sam Marsz, który miał się odbyć pod hasłem „Przestańmy karmić Rosję”, również został zakazany, a to ze względu na zagrożenie dla ładu konstytucyjnego, integralności terytorialnej i suwerenności Federacji Rosyjskiej. Pomimo to sporadycznie dochodzi do protestów, jak choćby latem 2020 r., kiedy fala wystąpień miała miejsce w Chabarowsku i innych miastach na Syberii, sprowokowanych

⁴⁰ *Неединая Россия...*, s. 443.

⁴¹ С.В. Новиков, *О возможностях противодействия сибирскому сепаратизму и политическому экстремизму посредством образовательной и воспитательной деятельности*, „Омский научный вестник. Общество. История. Современность” 2017, № 1, s. 5-8.

⁴² A. Luhna, *Russia bans Siberia independence march*, „The Guardian”, 5 VIII 2014.

przez areszt przez FSB popularnego lokalnie polityka – gubernatora Kraju Chabarowskiego Siergieja Furgała⁴³.

W kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej aktywiści regionalizmu syberyjskiego podkreślają hipokryzję Kremla, który samo mówienie o separatyzmie w Rosji klasyfikuje jako przestępstwo przeciwko państwu, równocześnie wspierając ruchy niepodległościowe w Donbasie, Naddniestrzu, Abchazji i Osetii Południowej, czy Górskim Karabachu. Warto dodać, że w obliczu konfliktu zbrojnego część działaczy opuściła Rosję, udając się na emigrację, m.in. na Ukrainę, gdzie wsparli walczących z okupantem. Do rągi symbolu urósł przykład Borysa Rusakowa ps. Ratibor, walczącego po stronie ukraińskiej ochotnika z Nowosybirsk, żołnierza pułku „Azow”, którego uroczystości pogrzebowe na kijowskim Placu Niezależności na początku lipca 2015 r. stały się demonstracją poparcia niezależnej Syberii dla Ukrainy i Ukrainy dla niezależnej Syberii⁴⁴.

Zakończenie

Trzy analizowane na kartach niniejszego artykułu mniejszości regionalne, czy też subetnosy w obrębie narodu rosyjskiego jako wspólnoty etnicznej – Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków, wiele dzieli, ale łączy niechętny stosunek ze strony władzy, dostrzegającej w nich zagrożenie dla trwania superetnosu. Tym samym w pracy pozytywnie zweryfikowano postawioną we Wstępie hipotezę, zauważono, że Rosja w obawie o dekompozycję narodu rosyjskiego w sensie etnicznym prowadzi wobec mniejszości regionalnych działania związane z ich poskromieniem, rozumianym jako zmuszanie do posłuszeństwa, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego. Wydaje się, że Moskwa doskonale zdaje sobie sprawę, że w przypadku, kiedy na jej terenie doszłoby do kolejnej rewolucji, to rolę nacjonalizmu może zastąpić w niej regionalizm, często pomijany w mainstreamowych analizach i prognozach dotyczących naszego północnego sąsiada.

⁴³ A. Bryc, *Chabarowsk, czyli wszystkie troski Władimira Putina*, 4 III 2021, https://new.org.pl/1241,bryc_chabarowsk_rosja_putin.html (6 III 2023); P. Goble, *Siberian Regionalism a Growing Threat to Moscow*, „Eurasia Daily Monitor” 2020, vol. 17, issue 114,

⁴⁴ *Борис Пусаков*, b.d.w., https://uk.wikipedia.org/wiki/Борис_Пусаков (6 III 2023).

Abstract

Tomasz Szyszlak

Subethnoses are a threat to the superethnos. Models of taming regional minorities in the Russian Federation

The aim of the article is to expand knowledge about regional minorities in the Russian Federation. The subject of interest will be the characteristics of Cossacks, Pomors and Siberians as a potential threat to state security. The work will discuss models of taming these minorities, which should be understood as forcing them to obey, a type of active ethnic policy, as a result of which the sense of distinctiveness is limited to the cultural dimension, omitting the socio-political aspect. Models of taming through division, taming through securitization and taming through identity disruption have been distinguished.

Keywords: Cossacks, Pomors, Siberians, regional minorities, security, Russia

References

- Ankudinov, K. & Karasov, A., *Kazaki: narod ili sotsial'naya struktura*, „Russkiy Zhurnal”, 20 X 2011.
- Arkhangel'skaya Regional'naya Obschestvennaya Organizatsiya Natsional'no-Kul'turnaya Avtonomiya Pomorov Arkhangel'skoy Oblasti [2 III 2022], <https://companies.rbc.ru/id/1042902600366-arhangelskaya-regionalnaya-obschestvennaya-organizatsiya-natsionalno-kulturnaya-avtonomiya-pomorov-arhangelskoj-oblasti/>.
- Bączkowski, W., *Syberia czeka na swojego Waszyngtona*, [in:] W. Bączkowski, *Frontem do historii: pisma prometejskie*, Warszawa 2022.
- Blecharczyk, K. *Cywilizacja rosyjska w perspektywie eurazjatyckiej*, „Forum Socjologiczne” 2014, nr 5.
- Boris Rusakov*, no data, https://uk.wikipedia.org/wiki/Boris_Rusakov.
- Bryc, A., *Chabarowski, czyli wszystkie troski Władimira Putina* [4 III 2021], https://new.org.pl/1241,bryc_chabarowski_rosja_putin.html.
- Chernomorskoye voysko, vpered!*, no data, <https://vko-chkv.ru/o-voyske/chernomorskoye-voysko-vpered/>.

- Chernomortsy poluchili Svidetel'stvo o gosudarstvennoy registratsii voyska* [22 III 2021], <https://vsko.ru/chernomorczy-poluchili-svidetelstvo-o-gosudarstvennoj-registraczii-voyska/>.
- Deklaratsiya kazachestva Rossii [Krasnodar]* [30 XI 1990], http://old.nasledie.ru/oborg/2_18/0119/01.htm.
- Dmitriy Semushin: Arkhangel'skaya administratsiya finansirovala psevdoetnicheskiy prazdnik neoyazycheskoy sekty* [17 IX 2013], <https://regnum.ru/article/1708410>.
- Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r., Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121.
- Federal'nyy zakon N 82-FZ „O garantiyakh prav korennykh malochislennykh narodov Rossiyskoy Federatsii” [30 IV 1999], http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22928/.
- Federal'nyy zakon № 82-FZ Ob obshchestvennykh ob'yedineniyakh [19 V 1995], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7877>.
- Goble, P., *Siberian Regionalism a Growing Threat to Moscow*, „Eurasia Daily Monitor” 2020, vol. 17, issue 114.
- Golovinov, A., *Filozofia kulturowa regionalizmu syberyjskiego: etnospołeczeństwo i wartości*, no data 2023.
- Góra, D., *Regionalizm i separatyzm syberyjski*, [in:] *Ruchy separatystyczne*, eds. M. Marczevska-Rytko, M. Pomarański, Lublin 2019.
- Itogi Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2010 goda v otnoshenii demograficheskikh i sotsial'no-ekonomicheskikh kharakteristik ot del'nykh natsional'nostey. Hatsional'nyy sostav naseleniya po sub'yektam Rossiyskoy Federatsii*, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Materials/pril2_dok2.xlsx.
- Itogi Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2020 goda. Tom 5. Natsional'nyy sostav i vladeniye yazykami*, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab1_VPN-2020.xlsx.
- Kazachiy marsh ne proshel* [8 VIII 2019], <https://ngkub.ru/politika/kazachiy-marsh-ne-proshel>.
- Krutov, M., *Oprichniki Putina. Kto voydet v kazach'i podrazdeleniya Rosgvardii*, 12 VII 2021, <https://www.svoboda.org/a/oprichniki-putina-kto-vojdet-v-kazachji-podrazdeleniya-rosgvardii/31354522.html>.
- Luhna, A., *Russia bans Siberia independence march*, „The Guardian”, 5 VIII 2014.
- Ławrynow, D., *Kozacy — naród, etnos, stan społeczny? Problem tożsamości Kozaków z terytorium Federacji Rosyjskiej (XX–XXI wiek)*, [in:] *Być w mniejszości, być mniejszością*, red. T. Kaczmarek, J. Rażny, Łódź 2019.
- Massaka, I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001.
- Neyedinaya Rossiya. Doklady po etnopolitike*, ed. M. Remizov, Moskva 2015.

- Nilsen, T., *European court rules Russia violated Arkhangelsk activist's rights* [3 III 2022], <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2022/03/european-court-rules-russia-violated-arkhangelsk-activists-rights>.
- Novikov, S.V., *O vozmozhnostyakh protivodeystviya sibirskomu separatizmu i politicheskomu ekstremizmu posredstvom obrazovatel'noy i vospitatel'noy deyatel'nosti*, „Omskiy nauchnyy vestnik. Obshchestvo. Istoriya. Sovremenost'” 2017, № 1.
- Pełczyński, G., *Z problematyki klasyfikacji etnicznej w etnografii radzieckiej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3-4.
- Pomorskiy vopros: prilozheniya, dokumenty, proyekty*, „Arktika i Sever” 2012, № 7.
- Postanovleniye № 3321-1 O reabilitatsii kazachestva [16 VII 1992], http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_41127.html.
- Russia's Regional Identities: The Power of the Provinces*, eds. E.W. Clowes, G. Erbslöh, A. Kokobobo, Abingdon 2018.
- Saudabayev, I., *Kazaki Sevastopolya i Kryma ofitsial'no ob'yedinilis' v Chernomorskoye kazach'ye voysko* [20 I 2020], <https://stv92.ru/novosti/gorodskie-novosti/kazaki-sevastopolya-i-kryma-ofitsialno-obedinilis-v-chernomorskoe-kazache-voysko/>.
- Semushin, D., *Pomor'ye i pomory: struktura odnogo istoricheskogo mifa*, „Arktika i Sever” 2012, № 7.
- Soklakov, A.Y., *Soyuz kazakov Rossii v dele sokhraneniya istoricheskikh, kul'turnykh i dukhovnykh traditsiy rossiyskogo kazachestva*, „Nauka. Obshchestvo. Oborona” 2014, № 1.
- Strategiya gosudarstvennoy natsional'noy politiki Rossiyskoy Federatsii na period do 2025 goda (utverzhdena Ukazom Prezidenta RF № 1666) [19 XII 2012], <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70184810/>.
- Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Ukazom Prezidenta RF № 400) [2 VII 2021], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>.
- Sushko, A.V., *Istoricheskiye idei i politicheskiye praktiki sibirskogo separatizma*, „Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta” 2018, № 426.
- Szymanowicz, A., *Kozackie formacje w służbie III Rzeszy*, „Wschodnioznawstwo” 2018.
- Szyszlak, E., *Sekurytyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, [in:] *Polityka etniczna. Teorie – koncepcje – wyzwania*, eds. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015.
- Szyszlak, T., *Korporacja subetnosem inspirowana. Kozacy rejestrowi w systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022.
- Terent'yev, D., *Moskva yeshche spit. Ekonomicheskkiye motivy prishli na smenu natsional'nym*, „Argumenty nedeli” 2012, № 36 (328).

- Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii № 632 O merakh po realizatsii zakona Rossiyskoy Federatsii „O reabilitatsii repressirovannykh narodov” v otnoshe-nii kazachestva [15 VI 1992], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1520>.
- Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii № 130 Ob atamane voyskovogo kazach'yego obshchestva „Chernomorskoye kazach'ye voysko” [5 III 2021], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/46489>.
- Vekhov, H.B., *Starinnyye yarmarki Arkhangel'skoy gubernii*, „Moskovskiy zhurnal” 2004, № 11.
- V Krasnodare zaderzhali organizatora „Kazach'yego natsional'nogo marsha na Moskvu” i videoblogera [18 VI 2019], <https://ovd.info/express-news/2019/06/18/v-krasnodare-zaderzhali-organizatora-kazachego-nacionalnogo-marsha-na>.
- Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2002 goda. Natsional'nyy sostav naseleniya po regionam Rossii, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php.
- Yedinyy perechen' korennykh malochislennykh narodov Rossiyskoy Federatsii (utv. postanovleniyem Pravitel'stva RF N 255) [24 III 2000] (c izmeneniyami i dopolnieniyami ot: 13 X 2008, 18 V 2010, 17 VI 2010, 2 IX 2010, 26 XII 2011, 25 VIII 2015, 18 XII 2021), https://base.garant.ru/181870/#block_1000.

Tomasz Szyszlak – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego, redaktor naczelny „Wschodnioznawstwa”. ORCID: 0000-0002-0281-3377